

ИЗАБЕЛА МАРТИНОВ-ТОМОВИЋ

Кустос

Историјски музеј Србије

ИЗЛОЖБА „РОДОЛФ АРЧИБАЛД РАЈС – СВЕДОК ИСТИНЕ О СРБИЈИ 1914-1918” У СРЕДСТВИМА ЈАВНОГ ИНФОРМИСАЊА

Историјски музеј Србије и Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије од 1912–1920. и потомака, са Одбором за програм „Србија др А. Рајсу”, организовали су изложбу „Родолф Арчибалд Рајс – сведок истине о Србији 1914–1918” у Галерији Дома Војске Југославије у Београду. Првобитни термин изложбе од 5. јуна до 6. јула 1997. године, продужен је до 6. августа исте године, због великог интересовања посетилаца. Изложбу су припремили Павле Стојковић, музејски саветник, и Слађана Бојковић, кустос у Историјском музеју Србије. Постава је обухватала око 270 експоната (Рајсових личних предмета, фотографија, књига, докумената, оружја, ликовних дела...). Уводни део изложбе приказао је Рајсов живот пре доласка у Србију, његова достигнућа у развијању нових метода у криминалистици. Највећи део изложбе показује Рајсов удео у расветљавању истине о Србији у рату од 1914-1918, док је њен завршни део посвећен Рајсу као становнику Србије који, окружен пријатељима и успоменама, живи повучено у својој кући „Добро поље” на Сењаку.

„Циљ мог писања био је: ...да покажем онима, који нису били са нама, а нарочито омладини, какав је био живот војника ослободиоца и његов величанствени дух...”, забележио је Рајс.

Један од циљева изложбе посвећене Рајсу и програма „Србија др Арчибалду Рајсу”, којим је планирано низ активности којима би Србија покушала да се одужи највећем пријатељу из великих дана Првог свет-

ског рата, је очување успомене у колективном сећању српског народа. У којој мери је то реализовано, видеће се у будућности. За сада, као мерило остају пројекти попут ове изложбе и медијска пажња коју је она изазвала.

Ако се интересовање штампе за одређени изложбени пројекат мери бројем новинских написа, изложбу „Р. А. Рајс – сведок истине о Србији 1914–1918”, пратила је, за нашу новинарску праксу, сасвим солидна активност, иако је приказе саме изложбе и осврте на њу надрасло интересовање за тумачење далековиде и универзалне Рајсове мисли и њено примењивање у садашњости.

Почетком 1995. године Светска српска заједница је предложила тадашњем градоначелнику Београда да се оснује фондација др А. Рајса са седиштем у његовој некадашњој кући у Топчидеру. О овом и низу других предлога у вези са очувањем успомене на Рајса (отварање музеја, промена имена улица у већим градовима...) обавештени су читаоци *Политике* у новембру исте године.¹

У међувремену, у *Политици* од 7. августа 1995.² објављен је чланак о парастосу Рајсу, одржаном претходног дана на Топчидерском гробљу и Топчидерском парку у Београду, где су се у организацији Друштва за неговање традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. и Савеза удружења ратника ослободилачких ратова Србије 1912–1920. и потомака, окупили грађани, преживели солунски ратници и мештани Мачванског Прњавора, места које је Рајс, по доласку у Србију на позив Николе Пашића и српске владе, прво обишао и уверио се у злочине које је аустроугарска војска вршила над српским становништвом.

Изложба и пратећи садржаји се још увек не спомињу у штампи, али сећање на Рајса се путем оваквих написа полако обнавља, да би годину дана касније, у *Политици*³ била најављена велика акција која је за циљ имала обнављање успомене на Р. А. Рајса. Ова акција је, поред изложбе, обухватала објављивање одабраних Рајсових дела, одржавање научног скупа посвећеног њему и још пројеката, који, нажалост, нису у потпуности реализовани.

Још једанпут је, до отварања изложбе, у новинарској причи о судбини уметничких дела у сменама политичких система, споменуто Рајсово име и иницијатива око отварања његовог спомен музеја.⁴

¹ Политика, 7. новембар 1995, Међу нама, писмо Б. Живковића.

² Политика, 7. август 1995, „Добровољно прошао српску Голготу”, Љ. Максимовић.

³ Политика, 27. септембар 1996, чланак „Арчибалду Рајсу у част”, потписано М. Б. В.

⁴ Политика, 11. октобар 1996, „Краљеву попреје са Ђубришта у Музеј”, аутор Ј. Арсеновић.

„Да ми срце усахне на пропланку” наслов је који се појавио у *Блицу* 5. јуна 1997. године⁵ (на дан отварања). Поред информација о организаторима, месту и времену одржавања изложбе, у чланку је направљен кратак пресек богате и вишеструке Рајсове делатности на афирмацији борбе српског народа у Првом светском рату. Објављени су делови разговора са Павлом Стојковићем, музејским саветником, једним од аутора; затим, најављено је гостовање изложбе у другим градовима и организација научног скупа посвећеног Рајсовом делу као и представљање две књиге његових одабраних радова.

У овом чланку се појављују Рајсови цитати који су и у осталим новинским чланцима који су се бавили изложбом често коришћени. Његове речи, изговорене са нескривеном емоцијом и симпатијом, надахнуте борбом Срба, његових ратних другова, и упозорења и запажања проницљивог посматрача и учесника, актуелне су и данас и делују пророчки.

Доносећи информације са конференције за новинаре поводом отварања изложбе „Р. А. Рајс – сведок истине о Србији 1914–1918”, одржане претходног дана у Дому Војске Југославије, у *Полицици*⁶ су се, поред уобичајених информација, могли прочитати још неки детаљи о Рајсовом животу и делању. Том приликом је за *Полицику* говорио професор Милан Вучинић, један од чланова Одбора за програм „Србија др Арчибалду Рајсу”.

У истом листу, дан касније⁷ објављен је извештај са отварања изложбе и делови говора савезног министра одбране Павла Булатовића, којим је и отворена. У овом чланку акценат је стављен, уместо очекиваног приказа поставке, на политичке околности под којима је Рајс дошао у Србију и њихово понављање чији смо сведоци данас, али и одсуство витешког борца за правду и истину. Новинар *Полицике*, на крају чланка, износи закључак министра Булатовића: „И данас нам треба пријатељ попут Арчибалда Рајса.” Комплетан говор Павла Булатовића са отварања изложбе објављен је у листу *Пейнаести сејтембар* 15. јула 1997. године (лист издаје Савез удружења ратника ослободилачких ратова Србије 1912–1920. и потомака). О самој изложби је речено само да је већ неколико пута одлаган датум затварања, због великог интересовања посетилаца.

⁵ Чланак је потписала М. Јовићевић.

⁶ Политика, 5. јун 1997, Изложба посвећена др Арчибалду Рајсу, у потпису Р. К.

⁷ Политика, 6. јун 1997, Сећање на борца за истину о Србији, у потпису М. Галовић.

Својеврсна реклама Рајсовог „Чујте, Срби!“ појавила се у НИН-у 15. августа 1997. и то месец дана пре промоције књиге, у интервјуу који је тадашњи кандидат за председника Србије Зоран Лилић дао новинару НИН-а Миливоју Глишићу. У разговору Лилић, делом објашњавајући своје предизборне ставове, препоручује читаоцима књигу и упозорава на важност схватања Рајсових запажања, када се она односе на врлине и мане националног карактера. С обзиром да се интервју појавио непосредно по затварању изложбе, а пре промоције Рајсових књига, може се довести у везу са њом, јер је у то време спомињање Рајса, директно или индиректно, било у контексту изложбеног пројекта.

Током септембра 1997, по затварању изложбе, у дневној штампи се опет често могу пронаћи информације о њој, која тада већ почиње, због великог интересовања публике, своја гостовања у градовима широм земље, и о научном скупу и промоцији две књиге А. Рајса, које су први пут објављене и заједно са изложбом чине пројекат посвећен очувању успомене на др Рајса.

О отварању изложбе у Зајечару (у Дому Војске Југославије) кратку вест доноси *Политика*,⁸ у рубрици „Културни дневник”.

Исти лист, 25. септембра 1997. у „Културном дневнику” информше читаоце о научном скупу „Р. А. Рајс и Срби” и промоцији две књиге одабраних Рајсових радова,⁹ а сутрадан,¹⁰ доноси кратак приказ са промоције књига.

У дневном листу *Блиц* два дана узастопно се појављују извештаји са промоције књига и одржавања научног скупа.¹¹

Објављивање Рајсовог рукописа „Чујте, Срби!” скоро седамдесет година од настанка (иначе треба нагласити да је објављивање у тесној вези са изложбом, јер је један од приређивача и један од аутора изложбе Слађана Бојковић), био је повод да се његови краћи делови (због ограниченог новинског простора, како новинар објашњава) и то они који се дотичу српских мана, како их је Рајс видео и доживео, објаве у *Политици*.¹² Како потписник чланка примећује на крају: „... из минулих

⁸ Политика, 5. септембар 1997.

⁹ „О злочинима Аустро–Угаро–Бугаро–Немаца у Србији 1914–1918”, приређивачи Милоје Пршић и Слађана Бојковић; „Чујте, Срби!”, приређивачи Милан Ф. Петровић и Слађана Бојковић.

¹⁰ Политика, 26. септембра 1997, Представљена дела др Арчибалда Рајса. стр. 21.

¹¹ Блиц, 25. септембар 1997, О сведоку истине о Србима, потписано К. Н.; Блиц 26. септембар 1997, Рајс сведок истине о Србима, потписано К. Н.

¹² Политика, 5. октобар 1997, Пријатељска покора, аутор Слободан Стојичевић.

времена његове горкасте речи још зраче пријатељском забринутошћу. Али и надом. У противном, не би викао: Чујте, Срби! Па ко чуо, чуо.” Иако се овај чланак не односи конкретно на два месеца раније одржану изложбу, мора се узети у обзир да је она у многоме допринела упознавању шире јавности са помало заборављеним Рајсом и његова запажања ставила у контекст данашњих догађања, где се, зачудо, савршено уклапају, потврђујући цикличност историјских догађања као правило.

Изложба ИМС-а посвећена Рајсу поново је споменута у *Полиџици* од 9. новембра 1997, у чланак у „Срце Арчибалда Рајса”.¹³ Кроз разговор са Радославом Петковићем, свештеником у пензији, који тврди да је изнео урну са срцем Арчибалда Рајса на врх Кајмакчалана,¹⁴ аутор Слободан Жикић помиње изложбу посвећену Рајсу као место где су се Београђани детаљније упознали са аутором чувене посланице „Чујте, Срби”.

Као реакција на овај наслов, у *Полиџици* је 2. новембра 1997. објављен чланак „Урна на Кајмакчалану”,¹⁵ који је донео неке исправке и допуне претходног написа, а кроз разговор са Зораном Милером, једним од сарадника ИМС-а приликом реализације ове изложбе.

Рајс, акције њему посвећене и предлози за очување сећања на њега, добили су још новинског простора, кроз реакције и писма читалаца *Полиџикине* рубике „Међу нама”.¹⁶ Изложба се нигде конкретно не спомиње, али је скоро сигурно да и она значајно утврђује неке од, у писмима наведених, захтева и предлога, поготово што су неки од потписника писама и учествовали у њеној реализацији.

Затварањем изложбе у Београду почео је њен пут по земљи, на основу молби пристиглих из многих градова. Локални листови најављују отварања изложбе и дају извештаје са њих. Тако се у *Гласу Подриња* од 29. јануара 1998, изложба „Р. А. Рајс – сведок истине о Србији” и пратеће промоције Рајсових одабраних дела, објављених под два наслова, оцењује као још једна изузетна прилика за Шапчане да се упознају са још неким детаљима о животу и раду Арчибалда Рајса.

¹³ Аутор чланка је Слободан Жикић.

¹⁴ Рајс је тестаментом изразио жељу да му после смрти срце буде изнето на Кајмакчалан „...најпоноснији врх српских земаља, поред другова које сам гледао како умиру”.

¹⁵ Аутор С. Ристић.

¹⁶ 26, 30, 31. август и 14. новембар 1997.

У поменутом *Гласу Подриња* од 5. фебруара 1998. дат је најкомплетнији и најцеловитији приказ изложбе који се до тада појавио у новинама,¹⁷ не дајући јој само политичку димензију компаративном методом, већ је у тексту обрађена и њена музеолошка страна.

Новосадски *Дневник* 5. марта 1998. информисе своје читаоце да ће у Музеју Војводине бити отворена изложба о Рајсу и да ће истовремено бити представљене и Рајсове књиге. Дан касније,¹⁸ исти лист под називом „Дело Арчибалда Рајса” описује изложбу, а аутор текста даје оцену поставке као студиозно урађене.

Дневник је такође, 11. марта, објавио уводну реч Милића Петровића, директора ИМС-а и једног од приређивача промовисаних Рајсових радова, на отварању изложбе у Музеју Војводине.

Најисцрпнији приказ изложбе је дат приликом њеног гостовања у Суботици, у часопису *Дани* од 22. априла 1998. године.¹⁹

Ако би могла да се изведе нека заједничка особина за споменуте новинске чланке који су се бавили директно или посредно изложбом, то би свакако била мањкавост у приказу саме изложбене поставке, која је, од стране компетентних стручњака, оцењена као изузетна. Међутим, штампа ју је ставила у други план или чак потпуно занемарила, истичући један мотив као доминанту: паралелу између Рајсовог и нашег времена, и готово доследну могућност коришћења његових, понекад, јетких запажања на данашње политичке и моралне аномалије које се појављују у истом облику, иако у промењеним друштвено-политичким околностима, као да није прошао скоро један век у међувремену. Што се интересовања штампе тиче, Рајсова пророчка упозорења и његова борба за презентацијом тачне, истините информације о догађајима који су потресали свет, однела су превагу над изложбом као једним од финалних производа музеологије, и најуобичајенијим видом комуникације на релацији од музеалије до публике. Чини се да је сам Рајс, својим великим ангажовањем око Срба, скренуо пажњу са оног дела своје интимне, „несрпске” личности, коју је између осталог, путем сачуваних и пронађених личних предмета, илустративног и ликовног материјала, изложба показала у једном стручном и едукативном историјском оквиру. Уколико се изузме чланак у *Блицу* „Да ми срце усахне на пропланку”

¹⁷ Аутор је С. Муњић.

¹⁸ *Дневник*, 6. март 1998, Дело Арчибалда Рајса, аутор А. Тишма.

¹⁹ Аутор И. Маринковић.

(који једини информише о броју изложбених експоната), најинтересантнији су они настали у току гостовања изложбе,²⁰ иако нису сви предмети (због техничких проблема) преношени на места у којима је она гостовала.

За разлику од штампе, много целовитије приказе саме изложбе донеле су ТВ емисије културно-информативног карактера, које су смитоване у временском распону од скоро годину дана, и трик-спот урађен као њена прва телевизијска најава.

Још једанпут се маркетинг РТС-а,²¹ када су велики изложбени пројекти ИМС-а у питању, потврдио као дарезљив медијски спонзор, захваљујући коме је изложба „Р. А. Рајс – сведок истине о Србији 1914–1918” добила знатан публицитет.

Треба напоменути да је и овом приликом све што подразумева припрему, маркетиншку подлогу у смислу испитивања тржишта и новчаних средстава сведено на најрационалнију меру.

ИМС је понудио основну идеју аудио-визуелног решења трик-спота, а финална обрада је урађена у рекордно кратком времену у режији РТС-а.²² Трик-спот је урађен у трајању од 22 секунде,²³ у којима су требали да буду заступљени и задовољени многи захтеви: упутити гледаоца на време у коме је Рајс толико важан за нас, изазвати емоцију и освежити сећање на Рајса, приказати одабране (екстремно селективном методом) експонате са изложбе, дати информацију о времену и месту одржавања и организаторима изложбе. Због суженог простора, коришћено је више различитих начина испуњавања ових захтева. Као подлога, коришћени су инсерти из документарног филма „Голгота и васкрс Србије”,²⁴ на коју су „лепљене” (синхронизоване) фотографије: Рајсов портрет, лични предмети, урна са његовим срцем на Кајмакчалану, у последњем кадру, као симболичан завршетак. Код синхронизације су коришћени дигитал-видео ефекти који су, према речима редитеља, у техничком смислу веома застарели (нарочито ако се у обзир узме акту-

²⁰ Изложба је поред Београда гостовала и у Зајечару, Крагујевцу, Суботици, Сомбору, Новом Саду, Шапцу, Смедереву, Бања Луци, али нема свих података из штампе о њој. У Београду је још једанпут гостовала, на Војној академији, на изложби затвореног типа за Војску и војне установе.

²¹ Маркетинг РТС – ЕПП РТБ.

²² Режиер трик-спота је Ђорђе Јовичић, помоћник редитеља у РТС-у.

²³ Што за телевизијску праксу представља сасвим солидну дужину.

²⁴ Из архива РТС-а.

елна компјутерска графика и њено свакодневно усавршавање које омогућава скоро свакој идеји комплетну реализацију). Па ипак, они су унели динамизам и симболику у кратку видео причу о изложби.

Потребне информације о месту одржавања изложбе и њеном трајању, садржане су у кајрону у дну кадра (који је претпео измене и допуне, када је продужен термин одржавања).

За музичку подлогу је коришћена песма „Креће се лађа француска” преко које је „ишао” спикеров текст: *Др. Арчибалд Рајс, швајцарски професор; војник правде, истине и права; највећи пријатељ Срба из великих дана Првог светског рата. Први пут се излаже његова заоставштина. Дођите и погледајте.*

Овај трик-спот свакако није најсрећнији пример добро промишљене и пречишћене видео форме. Не представља ни естетски образац за рекламе сличних пројеката. У условима крајњег временског и финансијског ограничења, њиме је само покушан излазак из клишеа сувопарне информације и непокретне слике (телоп се често користи за рекламирање изложби), јер је покретна слика основно телевизијско изражајно средство, и као таква заслужна је за реализацију идеје коју конкретизује или симболизује.

Играну или документарну структуру било би лакше ставити у функцију изложбе о савременику доступном видео запису. Пошто је, између осталог, циљ изложбе о Рајсу било подсећање и за велики део публике упознавање са човеком, толико значајним за нашу историју, најпогоднијом подлогом за спот учинио се документарни филм о „Голготи и васкрсу Србије”, чији је учесник Рајс и био.

Следећи корак у презентацији изложбе, после израде спота, представља његово приказивање. Неки термини на свим ТВ програмима РТС-а, изузетно су тражени, а самим тим и скупи, због велике гледаности. Најскупљи термин за економско-пропагандне поруке (пре и за време Дневника 2) нисмо били у могућности да добијемо, али је на дан отварања изложбе, у самом Дневнику, међу ударним вестима из земље, објављена информација и снимак са свечаног отварања, што је, ако се узме у обзир проценат гледаности ове информативне емисије, само по себи, добра реклама.

Термини које је ИМС добио за рекламирање своје изложбе, процентуално, по броју гледалаца, врло мало заостају за Дневником 2. То су емисије Београдски програм на III каналу и Јутарњи програм на I каналу, Економско-пропагандни блок у 22 часа на I каналу и Економско-

пропагандни блок у 15 часова на III каналу. Као својеврстан уступак маркетинга РТС-а, а на молбу ИМС-а, девет дана, то јест, девет емитовања, трик-спот је имао у термину пред почетак, у то време врло популарне, серије на III каналу. Данас скоро да се нико и не сећа „Касандре”, нискобуџетне венецуеланске „сапунице”, али у то време њена популарност претила је да угрози сва дотадашња слична остварења. Можда је на изглед непримерено стављати један поред другог и на неки начин поредити два толико различита производа духовне културе, али свакако је било корисно то урадити. Истраживања гледалишта открила су јако шаролику културну и социјалну структуру потрошача ове и сличних серијала. С обзиром да изложба није имала унапред одређену циљну групу, већ је замисао аутора и реализатора била информација и едукација што већег броја посетилаца, већа и боља презентација Рајса, његовог дела и удела у нашој историји, онда је овакав избор сврсисходан, без обзира на стилске и уметничке афинитете гледалишта. Оваквим размишљањем, сваки гледалац постаје потенцијални посетилац, а примивши информацију, и један од учесника културног догађаја.

Емитовања спота започела су у свим наведеним терминима два дана пред отварање изложбе.²⁵ Током јуна (који је првобитно био и једини месец приказивања) спот је имао: 21 емитовање на III каналу у Београдском програму (томе треба придодати и девет дуплих емитовања у истој емисији у првим данима приказивања); 9 емитовања пред серију на III каналу; 11 емитовања у ЕПП термину у 15 часова на III каналу. У Јутарњем програму на I каналу – 11 емитовања, у ЕПП термину пред Дневник 3 у 22 часа на I каналу – 11 емитовања. Укупно, током првог месеца приказивања, спот је емитован 72 пута.²⁶

Због великог интересовања публике, изложба је продужена до 6. августа. Тај продужетак је такође био „покривен” рекламом, истина, у нешто мањем обиму. У јулу и августу, спот је емитован само на I програму, и то у Јутарњем програму 28 пута²⁷ и у ЕПП блоку у 22 часа 28 пута,²⁸ укупно 56 приказивања.

²⁵ Изложба је отворена 5. јуна 1997, а од 3. јуна трик-спот почиње да се емитује.

²⁶ Ово је број уговорених емитовања о којима постоји документација. Међутим, постојало је и неколико несвидетираних емитовања, која су убачена да би покрила минутажу неких емисија.

²⁷ 22 пута током јула и 6 пута у августу месецу

²⁸ 22 пута током јула и 6 пута у августу месецу

Оно што је веома важно за прва два месеца трајања изложбе није само велики број емитовања трик-спота (у просеку више од једног емитовања дневно) већ континуитет у приливу информација о њој која је, прошавши први налет посетилаца, присуством у медијима остала и даље „конкурентна” у домену културних дешавања. Честа приказивања спота као рекламе и као аудио-визуелног идентификационог знака изложбе (поред плаката и каталога доступних много мањем броју људи) чини овакву културну манифестацију присутнијом у свакодневном животу, али без оне дозе нападности карактеристичне за чисто профитабилне производе где су опстанак и добра позиција на тржишту једини императив.

Поред спота, важну улогу у медијској промоцији изложбе и пратећих активности имала су телевизијска гостовања аутора и приређивача књига и учесника научног скупа.

У емисији „Метрополис”²⁹ на II каналу РТС-а, 23. јуна 1997, гостовала је Слађана Бојковић (аутор изложбе) и дала, кроз причу о експонатима, приказ изложбе, која је снимљена и, овом приликом у прилогу који је трајао око 5 минута, приказана.

Крајем јуна 1997, на истом каналу, у емисији „Нешто више”,³⁰ такође је приказан прилог о изложби, у коме је било више говора о самом Рајсу.³¹

У истој емисији, направљеној почетком октобра 1997, било је говора о промоцији Рајсових дела,³² а у емисији „Актуелности” (I програм РТС-а) емитованој 26. септембра 1997, скоро сви учесници научног скупа, посвећеног Р. А. Рајсу, укратко су гледаоце упознали са темом коју су излагали.

На крају, „Швенк” – културно-информативна емисија РТС – НС I, 23. марта 1998. поново доноси детаље о Рајсовом раду на утврђивању злочина и аустроугарској антисрпској пропаганди и о књизи „Чујте, Срби!”. Ова емисија је, на захтев гледалаца, репризирана најмање три пута и самим тим, обиман истраживачки рад око реализације изложбе и објављивања Рајсових радова, поново ставила у жижку медијске пажње.

²⁹ Уредник је Јосип Бабел.

³⁰ Уредник је Војислав Лалетин.

³¹ О Рајсу је говорио Милић Ф. Петровић, а о изложбеној поставци Слађана Бојковић.

³² Говорили су приређивачи М. Петровић и С. Бојковић.

Током приказивања изложбе у Зајечару, направљена је, на локалној телевизији, емисија која је ишла „уживо”, а учествовала је Слађана Бојковић.

Бројна гостовања у Радио емисијама (Радио Београд I и II програм, Радио Нови Сад) о којима, на жалост, није вођена евиденција, учинила су и слушалачкој публици ову изложбу доступном.

Да би се имао стваран увид у улогу медија који интелектуалну активност, какву представља припрема и презентација изложбе, претвара у финални продукт који својим особинама придобија велики број „конзумената” и у повратној реакцији ствара квалитативно нови приступ личности, ствари, догађају или појави, требало би, као што је то био случај са неким ранијим изложбама ИМС-а („Династија Обреновића – из заоставштинс” нпр.), одакле потичу позитивна искуства „агресивнијег” медијског наступа, спровести анкету међу посетиоцима, како би се утврдило на који начин изложба налази пут до велике посећености. Великим изложбеним пројектима, попут овог, тај задатак је, узимајући у обзир атрактивност и примењивост теме, свакако лакши, али увек постоји могућност веће и шире презентације, као коначне сврхе изложбеног деловања.